

המציל האלמוני מאוסטריה

יעקב (קובי) מצר (עורך הגרסה העברית), "למרות הכל... אהרן מנצ'ר ונוער יהודי, וינה-טרזיינשטאט (1938 - 1943)", המרכז ללימודי אוסטריה - פורום אירופה, האוניברסיטה העברית בירושלים, הוצאת הספרים ע"ש מאגנס, ירושלים, 2019, 188 עמ'.

שפורסמו בגרמנית בשנות התשעים של המאה הקודמת ובשנות האלפיים. הם משרטטים תמונה רחבה של מה שהתרחש באוסטריה מאז ה"אנשלוס" - סיפוח המדינה בידי הרייך השלישי ב-12 במרץ 1938 - ועד לתום המלחמה. המאמרים מספקים את ההקשר בתוכו פעל אהרן מנצ'ר וכן מידע רב על הקהילה היהודית באוסטריה תחת הכיבוש הנאצי, בדגש על פעילות עליית הנוער.

הספר יצא לאור בגרמנית בווינה בשנת 2013 והיוזמה לפרסמו בעברית היא של המרכז ללימודי אוסטריה באוניברסיטה העברית, בתוכו פועלת קרן מחקר על שמו של מנצ'ר.

פרופ' יעקב (קובי) מצר, עורך הגרסה העברית, הוסיף פרק מבוא מאיר עיניים ונספחים חשובים הכוללים מסמכים, מכתבים ודוחות בני הזמן, המוסיפים רבות להבנת התקופה ומכניסים את האירועים המתוארים להקשר היסטורי. מצר הינו בן אחיו של גיבור הספר, ומטבע הדברים הוא מכיר את קורותיו היטב, אך לדבריו, חשיבות הספר חורגת מעבר לקשר המשפחתי, והוא "יעשיר

זהו סיפור על גיבור בלתי ידוע ברבים, אהרן מנצ'ר שמו, שנולד ב-1917 למשפחה דתית אדוקה בווינה, והיה רק בן 22 עם פרוץ המלחמה העולמית השנייה. למרות גילו הצעיר הפך למנהיג ולמציל של מאות ואולי אלפי ילדים ובני נוער, אותם הצליח להוציא בדרך לא דרך מאוסטריה ולשלחם בנתיבים שנחשבו אז "בלתי לגאליים" לארץ-ישראל. גם כשנשלח הוא עצמו למחנה הריכוז טרזיינשטאט ב-1942, המשיך בעבודתו החינוכית בתוך המחנה, עד ששנה לאחר מכן צעד, כמו יאנוש קורצ'אק לפניו, אל תאי הגזים בבירקנאו בראש קבוצת ילדים שהובאו לשם מגטו ביאליסטוק. 1,196 ילדים ו-52 מלוויהם הבוגרים, הלכו אחריו בדרך האחרונה. זה קרה בערב יום הכיפורים תש"ג, 7 באוקטובר 1943.

סיפור חיים קצר אך נורא-הוד זה עומד במרכזו של הספר "למרות הכל...", הבנוי פרקים פרקים, פרי עטם של כותבים שונים העוסקים במחקר יהדות אוסטריה. רוב הפרקים הם תקצירים של עבודות דוקטורט ומחקרים מקיפים

הציוניות בווינה. האירגון מחדש שכפו השלטונות הנאציים, התיר את קיומו של אירגון חלוצי אחד בלבד, ולכן נאלצו התנועות ליצור מסגרת משותפת, למרות חילוקי הדעות האידיאולוגיים ביניהן.

אהרן הצעיר הצליח לקיים שיתוף פעולה פורה בין כלל המרכיבים, כל עוד נשא בתפקידו. כמעט כל ראשי עליית הנוער, מדריכי התנועות והשליחים מן הארץ, עזבו את וינה, כפי שקרה בארצות אחרות באירופה – והוויכוח על כך נמשך עד היום – מה שיצר חלל שהתמלא במידה רבה בידי מנצ'ר הצעיר. בארבע השנים הבאות הוא הקדיש מאמצים עילאיים להוצאת בני נוער יהודים מאוסטריה בכל דרך אפשרית.

מהתכתבותיו עם גורמים מרכזיים בעליית הנוער עולה דמותו הבלתי קונבנציונלית, המחפשת כל סדק ואפשרות לעקוף הוראות והנחיות ממסדיות. לדוגמה, הנרייטה סאלד, שעמדה בראש עליית הנוער באותה עת, הקדישה את עיקר מאמציה להשגת סרטיפיקטים משלטונות המנדט, ולכן שללה את האמצעים הבלתי-לגאליים, מחשש פן תבטל ממשלת בריטניה את הקצאת האישורים (עמ' 5). מאוחר יותר הורתה סאלד להנפיק סרטיפיקטים של עליית הנוער רק לקבוצות שעלייתן לארץ לא הייתה מוטלת בספק.

אולם מנצ'ר כאמור, חיפש כל דרך לחלץ את חניכיו מן הסכנה וחיבר אותם גם ליוזמות אחרות, כמו אלה של רחה פראייר, ההוגה והמייסדת של עליית הנוער, שפעלה להצלה בדרכים לא שיגרתיות ללא כפיפות למימסד. כמו

את ארון הספרים העברי הדל בפרסומים על תולדות יהודי אוסטריה בתקופת השלטון הנאצי בכלל, ועל אודות פועלו של אהרן מנצ'ר בפרט" (עמ' ח').

באוסטריה דווקא מכירים את מנצ'ר, וכבר ב-1993 נערכה תערוכה לזכרו, במלאת חמישים שנה למותו. הגרסה הגרמנית של ספר זה מבוססת על קטלוג התערוכה, שהורחב ועודכן ויצא לאור בווינה כעבור עשור. עתה, זוכים גם קוראי העברית להתוודע לדמותו המופלאה ורבת הפעלים של אהרן מנצ'ר, שהיה רק בן 26 בעת הרצחו. אולי בזכות הספר הזה הוא יזכה להיכנס לפנתיאון הגבורה של ימי השואה, המקדש כידוע בעיקר מורדים ולוחמים, או לפחות את חלקם, ואת "חסידי אומות העולם" הגויים, ולא תמיד מותר מקום ליהודים שהצילו את אחיהם.

הצלה בידי יהודים

רק בשנים האחרונות החלו לעלות לתודעה ההיקף והחשיבות של תופעה זו, ואף חולק "אות המציל היהודי" לכמאתיים מצילים, בידי ארגון בני ברית. ליום הזיכרון לשואה ולגבורה של שנה זו, תש"ף, נקבע ביד ושם הנושא המרכזי "הצלה בידי יהודים בשואה – סולידריות בעולם מתפרק". נקווה שיצליחו לציינו כראוי בתוך העולם העכשווי. אהרן מנצ'ר ראוי בהחלט להיכלל במסגרת זו והספר הנוכחי מציב את דמותו במרכזה. עם פרוץ מלחמת העולם השנייה, בספטמבר 1939, מונה אהרן מנצ'ר, למרות גילו הצעיר, למנהל עליית הנוער ולאחראי על פעילותן של תנועות הנוער

להם, אשר ליוותה אותם לאורך חייהם (עמ' 10).

לצד תנועות הנוער הסוציאליסטיות פעלה בווינה תנועה שנקראה "הנוער הציוני" שהורכבה מתנועת הנוער של הציונים הכלליים, בית"ר, בר"ק (ברית הקנאים) ו"מפלגת המדינה היהודית". קבוצה זו ראתה עצמה כתנועת הנוער הציונית החזקה ביותר באוסטריה (עמ' 62), אלא שבחלוקת הסרטיפיקטים הם היו מופלים.

עליית הנוער הצדיקה זאת, בטענה כי בארץ-ישראל אין כמעט יישובים המזוהים עם מפלגות המרכז והימין שיקלטו בני נוער, וכי ההחלטה להעניק אישורי עלייה רק לאלה שקליטתם מובטחת נתונה בידי שלטונות המנדט ולא בידיהם. נציגי הנוער הציוני התלוננו בפני הנהלת עליית הנוער בארץ ואף פנו לחיים וייצמן, נשיא ההסתדרות הציונית העולמית, לתיקון המעוות, כך נוצרה אווירה עכורה ומתוחה בתוך האירגון המאוחד כביכול.

קיפוח הרוויזיוניסטים

באחד ממאמרי הספר שכותרתו "עליית הנוער מצילה ילדים ונוער", פרי עטה של גבריאלה אנדרל, היסטוריונית אוסטרית שחקרה את התקופה, היא מסבירה את אי-שיתופם של הרוויזיוניסטים בחלוקת הסרטיפיקטים בשל פרישתם מההסתדרות הציונית כבר ב-1935. היא מוסיפה גם כי התגלו "בעיות משמעות" שבעקבותיהן עזרה עליית הנוער ב-1939 את קבלת חברי בר"ק לשורותיה. ואכן, היו מקרים בהם חברי התנועה ברחו מן

כן לא היסס להוציא קבוצות ובודדים מאוסטריה לארצות אחרות באירופה שעדיין לא היו תחת שלטון הרייך, כדי שבהמשך יוכלו להמשיך בדרכם לחוף מבטחים.

פגישה בטרייסט

על פי נתוני הקהילה היהודית בווינה, מספר בני עשר עד שמונה-עשרה שהיו בה באביב 1938 היה 15,783. בשנתיים הבאות, עד יולי 1940 עזבו אותה כ-13,600 בני נוער בגילאים אלה ונותרו כ-1,520 (עמ' 57). אכן, מפעל הצלה מרשים שאמנם היו לו שותפים רבים, אך מנצ'ר נטל בו חלק נכבד. מעט לפני פרוץ המלחמה עוד הספיק ללוות ארצה קבוצה של בני נוער שאירגן להם סרטיפיקטים וכאן פגש כמה מבני משפחתו שכבר התיישבו בארץ.

בנמל טרייסט פגש את הוריו ואת האחרון מבין חמשת אחיו ואחיותיו שהיו בדרכם לארץ ישראל. למרות שהיה בידו סרטיפיקט וחרף מאמצי השכנוע שלהם ותחינתם שיצטרף אליהם, הוא החליט לשוב לווינה כדי להיות עם חניכיו ולהמשיך בפעילותו, ובכך חרץ את גורלו.

בנוסף למאמצי ההצלה הקים מנצ'ר בווינה בית ספר של עליית הנוער בשיתוף עם תנועות הנוער הציוניות והמקום הפך למרכז של חינוך וחיי חברה לילדים ולבני הנוער שנותרו בעיר. עדויות של חניכיו ששרדו, שנאספו בקובץ שיצא לאור ביד ושם בשנת 2002, מדגישות את המשמעות הרבה של פעילות זו עבורם, ואת התמיכה שהעניק

על אישיותו ותכונותיו כאדם אנו למדים גם מן המכתבים ומן העדויות שניתנו אחרי המלחמה: "אלה ששרדו זוכרים עד היום בפליאה את הסמכותיות, את כשרונו האירגוני, ובה במידה את הקסם, החום, יכולת הביטוי וכישרונו הפדגוגי בהוראת תולדות ארץ-ישראל" (עמ' 100), תכונות שבאו לידי ביטוי גם אחרי שפורקה עליית הנוער בהוראת השלטונות האוסטרים במאי 1941 ושליחתו של מנצ'ר למחנה עבודות כפייה יחד עם חלק מחניכיו. לאחר שהות של למעלה משנה במחנה זה ליד העיר דופל, חזר מנצ'ר בספטמבר 1942 לווינה לשמונה ימים בלבד, כשכבר ידע שגורלו נחרץ להמשיך משם לטרזיינשטאט.

חברי תנועות הנוער שנותרו בעיר ערכו התכנסות לציון הפסקת פעילותן באופן סופי, שהפכה גם למעין "מסיבת סיום" למנצ'ר. הם ציינו, כי מאז עזיבתו למחנה הכפייה התרופפה ההרמוניה ששררה בין התנועות תחת הנהגתו. מנצ'ר נשא נאום בו סקר את ארבעים שנות פעילות תנועות הנוער הציוניות בווינה ובסיומו קרא לנאספים לנדור נדר. אין חובה בכך, אמר, ומי שאינו יכול לעמוד בנדר – משוחרר מלהתחייב.

לאחר שהסביר את משמעות הצעתו, קרא את הנדר בקול רם שלוש פעמים וכל הנוכחים חזרו אחריו כשידיהם מורמות: "אני נשבע בכבודי להשתדל ולפעול בכל מקום למען קיום עמנו, להיות נכון לעזור, להישאר נאמן ליהודה ולציון ולנסות לחזק את אנשי חוגינו באמונה במולדתנו היהודית" (עמ' 105). בסיום ההתכנסות הוא לחץ יד לכל אחד

הקיבוצים אליהם נשלחו ודרשו לשבצם ביישובים אחרים בארץ.

לאחר שנחסמה בפניהם דרך עלייה זו, פנו חברי בר"ק, שהיו בתוכם בית"רים רבים, לקבוצת גלזר-פלטין בפראג ורובם הצליח להגיע לארץ-ישראל בדרכים בלתי לגאליות (עמ' 64). מדובר בהתארגנות המקיפה של בית"ר בפראג במסגרת עלייה ב', בראשה עמדו אליהו גלזר (לימים גל-עזר) ונפתלי פלטין, עליה מסופר בהרחבה בספרו של חיים לזר ליטאי "אף-על-פי" (ראו פרק 14 שם). מעניין כי שמו של הספר הנוכחי "למרות הכל" משדר את אותו מסר נחוש במלים הנרדפות "אף-על-פי".

יהודי חדש מלא כוח

ובחזרה למנצ'ר. מן ההתכתבויות המובאות בנספח ב' לספר עולה דמותו האמיצה, היצירתית ושוברת המוסכמות. הוא היה אדם חדור אמונה ציונית יוקדת ודבקות במשימה. ערב המלחמה תאר במלים גבוהות את מטרותיו של אירגון עליית הנוער: "להפוך את הילד היהודי טרם הגירתו, לאדם צעיר העובד בשמחה וחושב במודע כיהודי... הם הדור הנושא על כתפיו את עתידו של עם עתיק, והגורל ההיסטורי מטיל עליהם תפקידים הדורשים אומץ, ידע, דבקות במטרה ובעיקר אמונה בלתי מעורערת... היה צורך בהפיכת הילד המדוכא והמושפל לטיפוס יהודי חדש מלא כוח, מלא אמונה בערכו העצמי ובעל מודעות לאחריותו לעמו ולקהילה" (עמ' 98). ברוח זו פעל גם בזמנים הקשים שבאו לאחר מכן.

והערה לסיום ברוח ימים אלה: קראתי את הספר בפורמט אלקטרוני באתר הוצאת מאגנס, המגישה, כמו רוב הוצאות הספרים, את פרסומיה באתר במחיר מוזל. אין צורך לגשת לחנות הספרים הסגורה ממילא, או להמתין למשלוח בדואר – בכמה הקלקות קצרות ניתן להעלות את הספרים למכשירים שברשותכם ולמלא את ימי הבידוד וההסגר בתוכן עשיר.

מהנוכחים והאירוע הסתיים בשירת התקווה. משם יצאו הפעילים ואהרן בתוכם אל "המסע אל הלא נודע". שנה כאובה ומיוסרת לאחר מכן הסתיימה מסכת חייו הקצרה וההרואית של אהרן מנצ'ר באושוויץ-בירקנאו. בין דפי הספר הזה הוא זוכה להנצחה מאוחרת וראויה לאישיותו ולפועלו. הספר משובץ בתמונות רבות מאותה תקופה אשר מחלק מהן עולים חיוכים וניכרת אופטימיות, שכמובן לא התגשמה. אהרן מנצ'ר – זכרו את השם, עוד גיבור עלום, שהפיץ אור קטן בתקופה אפלה.

ד"ר שרה אוסצקי-לזר

"קיימת שאלת זהות. האם ערביי ישראל הם חלק מהזהות הערבית? כן. האם הם חלק מהזהות הפלסטינית? כן. זה בדיוק כמו יהודי שחי בטורונטו. ישראל היא חלק מהזהות שלו, אבל הוא קנדי. הערבים בישראל רוצים להיות חלק מהמדינה – כולם. ראית איך הגיבו על תכנית המאה של טראמפ, ששלחה את ואדי ערה למדינה פלסטינית. השאלה היא איזו פלטפורמה אנחנו נותנים להם. אני בעד רב תרבותיות אבל נגד הפרדה. אתה ואני שונים. אני לא רוצה למחוק את השוני אלא לכבד אותו. את הדוקטורט שלי עשיתי בקנדה, מדינה שמטפחת רב תרבותיות. אני רואה בה מודל לחיקוי".

פרופ' עליאן אלקרינאווי, בראיון לנחום ברנע, 10.4.2020